

HAGYOMÁNY

Helytörténetírásunk néhány történeti és időszerű kérdéséről

Be kell vallanom, hogy utoljára évtizedekkel ezelőtt, 1935-ben írtam helytörténetírás módszereivel foglalkozó cikket, mert az a nézetem, hogy viták helyett inkább kutatni kell és kellő kritikával alátámasztott feldolgozásokat létrehozni. Megvan tehát az oka, hogy most ismét elmondom néhány észrevételemet: a napjainkban örvendatosan megszorodott helytörténeti tanulmányok ugyanis számos, a múltban kellőképpen nem érzékelt szakmai kérdést vetnek fel, és kétségtelen — én legalábbis úgy látom —, hogy időközben bizonyos ellentmondások is létrejöttek.

Nem szívesen és csak az országosan elterjedt szóhasználat alapján alkalmazom a „helytörténetírás” megjelölést. Úgy vélem, hogy minden olyan kutatói és írói tevékenység, amelynek célja a múlt eseményeinek a feltárása (tekintettel vagy tekintet nélkül a térbeliségre) teljes jogú történetírói tevékenység. Ennek pedig megvannak a maga tudományos, társadalmi törvényszerűségek felismerését elősegítő módszerei, amiknek minden történeti vonatkozású tanulmányban — az egyoldalas cikktől a több kötetes művekig — meg kell nyilvánulniuk.

Alapvetően tehát a helytörténetírásnak sem lehetnek más célkitűzései és módszerei. Kétségtelen azonban, hogy minden történeti mű szerzője az általa feldolgozott tárgykörhöz idomul, a mondanivalót legjobban kidomborító írói módszerekkel dolgozik. Ezek megválasztása viszont az író egyéniségétől, és nem valami általános érvényű „recepttől” függ. Általános érvényű követelményeket csak a forrásközlésekkel kapcsolatban lehet és kell az egyöntetűség elérése miatt felállítani. A források feldolgozása írói készségtől, kritikai érzéktől, és nem utolsósorban az egyéni intuíciótól függ: meglátni olyant, amit más nem vett észre, a feldolgozó legfőbb érdeme. Erre pedig a részletekbe merülő helytörténeti kutatások nyújtanak tág teret.

*

A magyar nyelvű helytörténetírás első, kora tudományos színvonalán álló műve Mocsáry Antal 1826-ban megjelent négykötetes *Nógrád Vármegyének Históriai, Geográfiai és Statisztikai Esmertetése* című alkotása, amely Radványi Ferenc kéziratosa és Bél Mátyás nyomtatásban megjelent XVIII. századi helytörténeti feldolgozásain túlmenően, újabb adatok feltárásával vitte előbbre tudásunkat. Lexikális jellegű művel állunk szemben, és ez a jellege — akarva-akaratlanul — indítékává lett a szakmai körökben kiterjedő vitáknak. Mocsáry jogi műveltségű, a megye közigazgatásában gyakorlatilag is résztvevő, széles látókörű, irogató ember volt. Autodidakta történész, akire ma nyilván a nem éppen megtisztelő „dilettáns” titulust ruháznánk rá. Csakhogy ez a „dilettáns” nagy léptekkel vitte előbbre magyar nyelvű helytörténetírásunkat, ami már önmagában véve is csorbát ejt szakmai magabiztosságunkon. A Mocsáry művében felvetett helynév-problematika készített azután egy másik autodidaktát, Pesty Frigyest arra, hogy a múlt század derekán országosan megszervezze a helynévgyűjtést. Az általa elvetett mag napjainkban Zala és Somogy megyék nagyszabású helynév-publikációiban sarjadt ki — ismét nemcsak történész szakemberek alapvető közreműködésével — követendő példává.

Pesty Frigyes megyetörténeti elgondolásait vette alapul a Magyar Történelmi Társulat 1872-ben közreadott helytörténetírási útmutatása. Ez a „recept” mereven ragaszkodott a Mocsáry-féle lexikális elgondoláshoz is, és így nagymértékben lefékezte a korabeli megyetörténet-írást. A legnagyobb problémát ezen belül a települések történetének megírása és a megyetörténeti művekben való elhelyezése képezte. Ez (ha a Pesty-féle „dülönéggyűjtést is figyelembe óhajtották venni) semmiképpen sem lehetett folyamatosan beiktatni a szövegbe. Közrejátszott a sikertelenségben a családtörténeti problematika is — aminek egyik „elriasztó” megyetörténeti megoldását Nagy Iván valósította meg az ő *Nógrád megye történetét* 1544-ig felolgozó, halála után 1907-ben részben kiadott művében. Ennek első, kiadott része a birtokos családok történetét, a ki nem adott második része — de Reiszig Ede és Vende Aladár átdolgozásában 1911-ben a Borovszky Samu által szerkesztett megyei monográfiában megjelentetve — a települések történetét tárgyalta.

Nagy Iván mentségére szolgáljon, hogy az 1884. június 26-án tartott vármegyei közgyűlésen elhatározták: a vármegye-háza 1835. októberében történt elkészültének emlékére megíratják a vármegye történetét. Pontosabban „Nógrád vármegye monográfiáját”, ami által már önmagában véve is lexikális jellegű mű elkészítését tűzte ki a létrehívott bizottság (Mikszáth Kálmán is tagja volt) munkálatai központjául. Ezen belül Nagy Iván a család- és az ezen keresztül megismerhető birtoklástörténeti adatok megírását vállalta, és amikor magára maradt a munkában, továbbra is mereven ragaszkodott a saját megyetörténeti elképzeléséhez, a Pesty-féle tervezet részbeni megvalósításához. Legfőbb hibája a nemesség szerepének idealizálása.

Az 1872. évi tervezet eredménytelenségét látva, új irányelvek kidolgozását látta szükségesnek a Történelmi Társulat. Ezt Tagányi Károly készítette el, és 1894-ben szintén a *Századok*-ban hozták nyilvánosságra. Első és egyben nagyobbik része a korábbi tervezet szigorú bírálata volt. Ennek lényege, hogy szakítva a lexikális elgondolással, elvként szögezi le: „a megye monográfiája nem lehet más, mint annak a területnek a története”. A cél elérése érdekében azonban a művek két részre osztását javasolta: egy általános és egy részletes feldolgozásra. Az általános rész a megye politikai és hadi történetének fókuszai köré tömöríti „a körülírni alig lehetséges” egyéb eseményeket. A részletes adatfeldolgozás pedig — „minthogy a megye egyes részeire vonatkozó adatok egymással egységes történetet nem képezhetnek” — az egyes települések történetét tárgyalja. A tervezetnek alapvető hibája az volt, hogy ismét a lexikális jelleg (régészet, néprajz, ipar-, kereskedelem-, művelődés- és irodalomtörténet) monografikus feldolgozására ösztökélt. Ez azután meg is valósult a Borovszky Samu által szerkesztett *Magyarország vármegyei és városai* című hatalmas, hézagpótló monográfiásorozatban.

A sorozat az első világháború következtében nem jutott el az ország összes vármegyei történetének feldolgozásához. Jelentősége (ami a dualizmus korának alkonyán az addigi tudományos eredmények feldolgozásában nyilvánult meg) vitán felül álló, túlhaladott történet szemlélete miatt azonban ma már csak kellő kritikával használható, és adatai is lényeges kiegészítésre szorulnak. Ezt tudva indult meg azután a húszas és harmincas években az a helytörténeti vitasorozat, amely több hiánypótló mű megalkotására ösztönözte a kutatókat. A viták lényege az volt, hogy helytörténeti rész tanulmányok megírása nélkül nem képzelhető el előrelépés. E tekintetben előtérbe kell helyezni a települések történetének feldolgozását, a gazdaság és népiség történeti problematikáját, és igyekezni kell a tájjellegből adódó tényezők feltárására. E célkitűzések jegyében indult meg a húszas

évek második felében a *Historia* című időszaki lap, majd pedig annak megszűntével az általam kiadott és szerkesztett *Történetírás*, 1936-tól 1939-ig. Az ilyen egyéni kezdeményezések mellett Budapest székesfőváros volt az, amely a *Tanulmányok Budapest múltjából* című évkönyvsorozattal országosan példamutató módon tette lehetővé a helytörténeti részstanulmányok megjelenését.

A felszabadulás után bontakozhatott ki a helytörténetírás sokoldalúsága. A kezdetek azonban sok elméleti kérdés megoldatlan voltára mutattak rá, amik a személyi kultusz kísérelései sorába tartozva, még a helyi munkásmozgalmi témák feldolgozására is némileg rányomták bélyegüket. A Történelmi Társulat, a TIT és a Hazafias Népfront által kezdeményezett helytörténeti tanácskozások nagymértékben helyes irányba terelték a feladatok és az azokkal kapcsolatos követelmények ideológiai hátterét. A témák gazdagsága és a múltban elmellőzött tárgykörök feldolgozásának kívánalmi következtében azonban az is kiderült, hogy a helytörténetírás szakmailag képzett művelőinek a száma viszonylag kevés, a vidéken élők számára a településeikre vonatkozó forrásanyag felkutatása rendkívüli nehézségekbe ütközik, sőt még a legfontosabb irodalom is nehezen hozzáférhető. A helyi múzeumok és levéltárak szakmai irányító szerepét is egyre inkább felismerték, ez azonban nem minden esetben biztosít számukra megfelelő és megillető részvételt a helytörténeti kiadványok különböző kezdeményezői és kiadói elgondolásainak valóra váltásában.

A fentiekből is észrevehető, hogy a magyar helytörténetírásban elsőrendű szerepet szántak a megyetörténeti műveknek. Ez nem véletlen, hiszen ha kimondom vagy leírom, hogy *Nógrád* megye, még mindig egy kilencszáz év előtt létrehívott feudális kori terület egység kereteihez alkalmazkodom. A múlt örökségének ez a közigazgatásunkban és közéletünkben egyaránt megnyilvánuló meghatározó szerepe azért meglepő, mert nemcsak *Nógrád* megye határain belül található meg földrajzilag egymástól különböző vagy más vonzási körbe tartozó tájegységek, mint a tiszai vonzási területű Zagyva völgye és a dunai vonzáskörzetbe eső Ipoly völgye, hanem más megyék területi kialakítása is hasonló (például Heves és Borsod alföldi és hegyvidéki zónái).

A megyetörténet-írás problémáin belül, de azoktól nem függetlenül, egyre inkább szembeszökővé válik a tájtörténet megírásának a szükségessége. Ma már senki sem lepődik meg azon, hogy a Balaton környékének vagy a Duna-kanyarnak múltját egységes nézőpontból szemléljük, pedig ezek különböző megyék területrészeit foglalják magukba. Épp így a Zagyva völgyének esetében teljesen érthető, hogy a hevesi és nógrádi megyerészekre kiterjedő salgótarjáni iparvidék történetét megírták (Ez a Gajzágó Aladár által szerkesztett munka véleményem szerint üttörő jellegű alkotás — hiányosságai ellenére is.)

A megyetörténet-írás problémái tehát — úgy látom — egyre inkább a tájtörténetírás irányába hajlanak el. A megyék olyan történelmi alakulatok, amelyek — hogy Berzeviczy Gergely 1809-ben Napóleonhoz írt emlékirata szavaival éljek — „nemesi köztársaságok, állam az államban” voltak. A törvényeket akkor és úgy hajtották végre, ahogy az nekik tetszett, és még a reformkorban is élet és halál urai voltak a maguk területén. Mocsáry ennek a vármegyének a krónikása, Nagy Iván ennek a csodálója, Reiszig Ede pedig a Borovszky által szerkesztett sorozatban ennek az oknyomozó, pozitívista szemléletű megírója. Ezt a szemléletet igyekeztünk mi a négykötetes *Nógrád* megye-történetben megváltoztatni és a történelmi materialista világnézet szempontjai szerint — elsőként az országban — közreadni.

Megvoltak ennek a maga sajátos okai. A felszabadulás után, 1954-ben Makkai László a *Nógrád megye műemlékei* című kötetben megírta a megye mai területének történetét. Pontosabban: kísérletet tett ennek megírására. Megyetörténetet ugyanis csak úgy lehet és szabad megírni, hogy az esetenkénti ún. „történeti” határokon belül dolgozzuk fel azt. *Nógrád* megye történeti határai 1920 óta nem azonosak a korábbi történeti határokkal, sőt nem azonosak az 1950 óta érvényes mai határokkal sem. Logi-

kus tehát az, hogy a *Nógrád* megye műemlékeinek létrehozása idejében meglévő történeti megyeterületnek csak része volt az 1950 utáni terület, és az itt lefolyt események elválaszthatatlanul összefüggtek a napjainkban már más államterülethez tartozó részek történetével. Makkai is nagyon jól tudta ezt, és a később megjelent *Pest megye történetében* e tekintetben már nem is voltak különösebb problémái. Problémáink voltak azonban nekünk, a nógrádi történészeknek és az olvasóközönségnek. Egyrészt azért, mert a közkezen forgó és általános tekintélynek örvendő Borovszky-féle mű történetismélete túlhaladott, a Makkai-féle pedig csonka volt. Másrészt azért, mert számos korjellemző adat mind a két fogalmazásból hiányzott.

A megye illetékesei tehát azon voltak, hogy a *Nógrád* megyei Munkásmozgalmi Múzeum bevonásával létrehozzanak egy, a korszerű követelményeknek megfelelő megyetörténetet, megpedig a környezetet jól ismerő helyi munkatársak közreműködésével. Először is erőinket kellett felmérni: ennek eredményeként jött létre felszabadulásunk huszadik évfordulójára az András Endre és általam szerkesztett, *Nógrád* című, képekkel dúsan illusztrált mű. A tanulságok levonása után kiderült, hogy helyi erővel is megoldható a feladat. Egyik alapfeltétele azonban a *Nógrád* megyei levéltárnak Budapestről történő hazatelepítése, amit sikerült is megoldani. Így jött létre azután a Balogh Sándor vezette szerkesztő bizottság irányításával az a megyetörténet, amely az addig feltárt legfontosabb adatok összegezésével megnyitotta az utat a további kiegészítő kutatások számára.

A megyetörténetben, valamint Salgótarján és Balassagyarmat történetében a feudális kori részeket én irtam meg, és így igen közvetlen tapasztalataim vannak az akkori problémák és a jelen adottságok egybevetését illetően. Több dualizmus kori cikkem és tanulmányom megírása során ugyanis csaknem mindig szemembe ötlött az a hiányosság, ami a középrétegek kutatásával kapcsolatban fennáll. Ezek a középrétegek még a dualizmus korában is erősen kötődtek a feudális kori elképzelésekhez. Ez nemcsak a gentry magatartásában nyilvánult meg. A kisiparos, a kistisztviselő, a jó módú paraszt egyaránt „úrnak” tartotta magát. Az életstílus polgári irányba történő módosulása sokkal inkább érezhető a munkásarisztokrácia körében, mint az ezen „urak” magatartásában. Az 1848. évi felbuzdulás „polgártárs” megszólítása csak képviselőválasztási szolammá vált, az életben semmi jelentősége sem volt: a fogalomhoz hiányzott a tartalom.

A dualizmus korának kapitalista fejlődésével értetlenül állt szemben ez a középréteg, és indulatainak levezetésére az antiszemitizmus vizeire siklott — ezzel előkészítve a Horthy-fasiszmus diadalra jutását, a német „fajelmélet” népiertő megnyilvánulását. Amikor Jókai, Mikszáth és Eötvös Károly írásműveikben felvették a harcot az antiszemitizmus ellen, helyesen érzékelték, hogy a polgáriasság érdekében cselekednek. Egyikük sem jutott el azonban a munkásosztály szerepének felismeréséhez, és ezzel — mivel talán a legolvasottabb írók a maguk korában is — nem tudták azt „szalonképessé” tenni. A „régijó táblabírák” és a „tekintetes vármegye” szemléletének romantizmus a gentrynek kedvezett. Még akkor is, ha tetteiket humoros mezbe öltöztették. És e tekintetben — irodalomtörténetészeink nézetével ellentétben — úgy vélem, hogy Herczeg Ferenc első világháború előtt írt gentryhistoriái éppúgy lerántják a leplet az uralkodó osztály magatartásáról, mint Mikszáth írásai. (E szubjektív kitérőre azért volt szükségem, hogy érzékeltessem, hogy a személyes visszaemlékezések hiányában mennyire fontos a dualizmus korabeli szépirodalom is a helytörténetíró számára, mert a kor hangulatát nagymértékben ezekből ismerheti meg. A történelem az emberi magatartás története is.)

Sok mindenre kitérhetnék még, de inkább néhány gyakorlati kérdésre hívom fel a figyelmet. Ezek elseje az, hogy minél előbb segítenünk kell a nem városokban, de főleg nem helyi levéltárral és a régebbi történelmi irodalommal is tároló könyvtárakkal bíró településeken lakó, helytörténetírással foglalkozni akaróknak. A segítség egyik — hangsúlyozom, hogy „egyik” — módját

a levéltári források közreadása képezi. (Kétségtelen, hogy e tekintetben vannak jó eredményeink, de az is kétségtelen, hogy még többet kell tennünk.)

Olyan probléma ez, ami évszázadok óta szinte csak úgy-ahogy megoldható. A helytörténetirónak ugyanis az országos adatok hatalmas szalmakazlában kell megkeresnie azt a néhány szálat, amely településére vagy tájegységére vonatkozik, a forráskiadványok csak némileg segítenek. Nógrád megye feudális kori történetek megírásával kapcsolatban például mintegy 1500 kötet könyvet és folyóirat-évfolyamot kellett átböngészni, hogy csak a kiadott vagy jelzett adatokat összeszedjem, nem nézhettem át azonban az Országos Levéltár több ezer kiadatlan oklevelét. Így tehát érthető, hogy megyetörténeti feldolgozásom csak évtizedes forrásfeltárási munka után juthatna abba az állapotba, hogy a megmaradt források egészét tekintve „teljes” legyen.

Némi kiutat jelentene a kutatók számára már az is, ha a mai Nógrád, Hont, Heves és Gömör megyék településeiből kialakított megyeterület kiadott helyi vonatkozású forrásait magyar nyelvű tartalmi kivonatok alakjában közreadnánk. Ezzel ki tudnánk iktatni a nehézkes könyvtári könyvkölcsönzések útját város- és falutörténet-kutatóink előtt. Tudom, hogy ez már önmagában véve is több kötetet kívánó vállalkozás lenne, de más kiút aligha képzelhető el. (A magyar nyelvűt azért hangsúlyoztam, mert forrásaink jelentős része latin és német nyelvű: német nyelvű például a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. levelezése, amit magyar fordításban a múzeumi adattár számára dolgoztam fel.)

A forráskiadás terjedelmét nagymértékben csökkentik a forrásokon alapuló részfeldolgozások, amik szép számmal szaporodnak. Nem terjedhetnek ki azonban minden helyi problémára — már csak a kutatási idő hosszadalmassága és tárgyuk miatt sem. A történész még mindig (és talán mindig is) „középkori kutatási módszerekkel” kénytelen dolgozni. Személyesen fel kell kutatni az adatokat, azokat ki kell jegyezni, és amikor már úgy véli, hogy elég áll a rendelkezésére, és ismeri a tárgyort, meg kell fogalmaznia a mondanivalóját. Amikor aztán kész van a művével, kiderül, hogy sem ezt, sem azt nem volt módjában feltárni, és kezdhet mindent előről. E tekintetben azután valóban igaza van László Gyulának, amikor megjegyzi, hogy „a múlt kutatója állandóan a »termékeny bizonytalanság« légrétegében dolgozik”. (Bármennyire is élére állított ez a megjegyzés, sok igazság rejlik benne.)

Amikor cikkem elején arra hivatkoztam, hogy „bizonyos ellentmondások jöttek létre” helytörténeti irodalmunkban, akkor ezt a források nem kellő kritikával való feldolgozására is értettem. Megtörténik ugyanis nemegyszer — még az egységesen szerkesztett művekben is —, hogy a különböző írók különböző korokat tárgyaló, de ugyanarra a területre vonatkozó feldolgoásaiban két vagy három változatban találjuk meg ugyanazt az adatot. Sokszor csak egyszerű elírásról van szó, sokszor

azonban szerkesztői felületességről és írói kritikátlanságról. Ilyenkor azután okkal hangzik el egy jószándékú műről a „dilettáns alkotás” megjegyzés. Ebből az is következik, hogy történeti forrásokat csak kellő kritikai ismeretek birtokában szabad kiadni, és a még oly hitelesnek látszókkal szemben is gyanúval kell élnünk. Ez a meghamisított középkori oklevelekre éppúgy vonatkozik, mint a dualizmus kori újságcikkekre. Viszont az is igaz, hogy egy meghamisított adat sokszor többet mond, mint amit talán maga a valódi mondana. A hamisságra azonban föltétlenül rá kell mutatni.

A legtöbb zavart a történeti statisztikai adatok tartalmazzák. A különböző összeírások különböző lakosságsszámait nagymértékben az adófizetés letagadására vezethetők vissza, ami hol a földesuraknak, hol a megyének állt érdekében. Ezért fontos az adat lelőhelyére való pontos hivatkozás és a lakosságnévsorok közlése, mert ezek segítségével a népi kontinuitást, illetve a belső migrációt lehet felderíteni. Munkásmozgalmi jelentősége is szembeötlő ezeknek a névsoroknak, ha a kétlakiak által képviselt propaganda kiterjedési területét, illetve az ipari munkásság bejárásának kérdéseit vizsgáljuk.

Rá kell mutatnom arra — a nézetem szerint nagy jelentőségű — feladatra, amit a falvakban lakó értelmiségiek elvégezhetnek, és ami által korunk történetének kútforrásává is válhatik tevékenységük: hogy tudniillik írják meg községük mezőgazdasági vagy ipari szövetkezeteinek történetét. Sok munkával, sok ember meghallgatásával és sok irat átnézésével járó feladat ez, de hiánypótló és forrásjellegűvé váló eredményeket hozhat. Ők, akik benne élnek a települések légkörében, sokkal emberközelebről szemlélhetik a tényeket, mint ahogyan szemlélni fogja valamikor egy csak az iratanyagra támaszkodó szak-történész.

Ez a gondolat átvezet arra a hiányosságra, amellyel a magyar történetírásnak nagymértékben számolnia kell: az egyéni szemléletű életrajzok hiányára. Mindig is úgy véltem, hogy egy olyan memoár, amelyben írója saját szemszögéből nézi a környezetet és abban a saját maga szerepét, sokkal inkább társadalmat jellemző, mint a naptári sorrendben felsorakoztatott adatokat tartalmazó és véleményt nem nyilvánító személyi vagy családi krónika. Ha pedig már elpusztultak az ilyen régi emlékiratok, legalább kortársaink visszaemlékezései maradjanak fenn. Kritikai elbírálásuk a rendelkezésünkre álló nagyszámú közéleti vonatkozású adat miatt (amellyel napi sajtónk is tele van) sokkal könnyebb, mint egy újságírás nélküli korból származóké.

A fentiekben csak néhány problémára bátorkodtam rávilágítani. Sokba, így a helytörténeti anyag olvasmányossá tételének és így a tágabb értelemben veft közművelődési szerepének taglalásába a jelen keretek közt nem bocsátkozhatom. Pedig ezen a téren is sok a tennivaló, amire az arra illetékesek alaposabban tudnának válaszolni.

Belitzky János

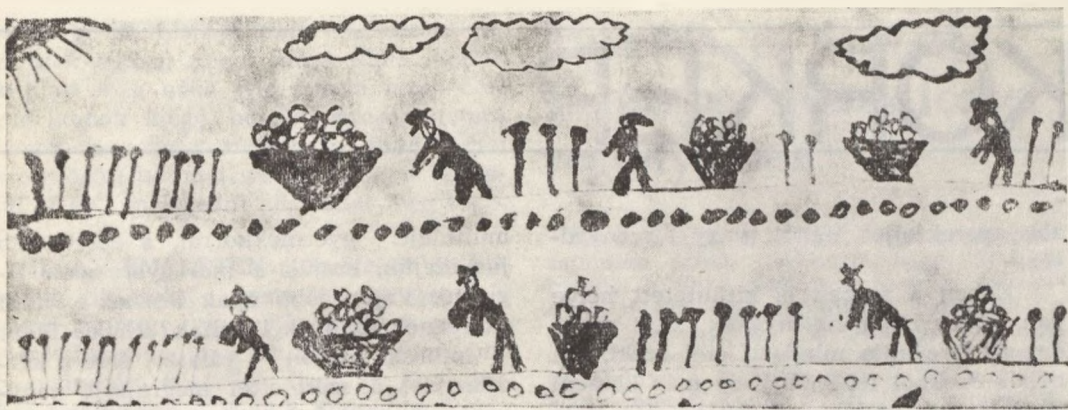
Nógrádi szótteshagyományok

A megyei népművészeti kiállításokról elmaradhatatlanok a nemes harmóniájú szóttések. Legutóbb a szécsényi múzeumban láthatott belőlük válogatást a látogató, a Palóc Népművészeti és Háziipari Szövetkezet legszebb termékeinek forrása-, párhuzamaként. Bár valamennyi népművészeti kézikönyv Észak-Magyarországot a fejlett szótteskultúrájú területek közé sorolja, s említik, hogy a palócok körében milyen sokáig volt élő gyakorlat a szövés, részletes feldolgozás a nógrádi szóttésekről mindmáig nem készült. Kiindulva az egyre növekvő népművészeti ér-

deklódésból, úgy véljük, érdemes a kiállítások rendezéséről, s a különböző célú te-repmunkák során összegyűlt eddigi tapasztalatokról beszámolnunk.

Levéltári forrásokból tudjuk, hogy egy XVIII. századi parasztháztartásban milyen tetemes mennyiségű házivászonra volt szükség. Ez képezte alapanyagát a lakásberendezéshez, gazdálkodáshoz szükséges textiliáknak, s a családtagok ruhaneműinek nagy része szintén ebből készült. A szükséglet döntő hányadát önellátásból fedezték. Az alapanyagul szolgáló kender termesztésének, feldolgozásának hosszú, sok fáradságot és ügyességet igénylő munkáit a család nőtagjai végezték. Minden biztonnal ekkor is készültek már díszített textiliák, azonban ebből a korból tárgyi emlékek nem maradtak fenn.

A balassagyarmati Palóc Múzeumban őrzött legkorábbi szóttések keletkezési ideje a múlt század első felére tehető. Szórványdarabok mellett az 1860-as évektől már tárgyegyüttesek állnak rendelkezésünkre, s a tájékozódást tovább segíti a hagyományozó emlékezet. A vászonneműek nagyobb részének továbbra is kender az alapanyaga, az ünnepre szánt darabok készítéséhez azonban már igyekeztek pamutot vásárolni. Az ilyen, alkalmi textiliákat anyaguk mellett díszítettséjük mértéke is megkülönbözteti a „köznaplótól”. A rajtuk alkalmazott szóttesminták alapelemei egyszerű, mértani alakzatok, s a segítségükkel kialakított motívumok az ország más részein is széles körben elterjedtek. A szövés technikája ugyanis korlátozott lehetőséget biz-

tosított a variáláshoz, s a vándorló takácsmesterek munkáinak hatása szintén segítette a hasonlóságot. Hogy a motívumok összeválogatásában, mintává alakításában mik a sajátos vonások, arra a részfeldolgozások hiányában még nem adhatunk választ. A tárgyi anyag alapján azonban az megállapítható, hogy a díszítés elhelyezése, a szöttes textiliák tárgyalkotásának módja mutat táji jellegzetességeket. Általában a régi nógrádi szöttesek díszítése mértéktartó, az összhatást a szélesebb-keskenyebb, csikyszerű minták és a nagy fehér felületek sajátos ritmusa határozza meg. A „szötteshímek” uralkodó színe piros, egy-egy apró mintaelem, csik beszövésére használtak kék pamutot.

Természetesen az általános jellemzők mellett minden textilféle díszítésének megvoltak a konkrét szerkesztési hagyományai, amit az adott tárgy rendeltetése határozott meg. Az ünnepi huzatú ágyneműben nem aludtak. Mint a tisztaszoba egész berendezése, az ágyravalók is arra szolgáltak ebben az időben, hogy a család vagyoni helyzetét reprezentálják. Ez indokolta fokozott „cifraságukat”. A hosszú, keskeny párnahuzatoknak („fejelhaj”) az ágy felvetésekor előre kerülő oldalát borítja változatos, sűrű díszítmény. A „fejel” kevésbé látható, másik vége irányába sajátos tagolással keskenyednek, ritkulnak a mintasorok. A teljes hosszában érvényesülő dunna huzatának változatos szöttes csikjai egyenletes ritmusban követik egymást az egész felületen. A törülközőtartó rúdján átvetve, a díszítő-rítűkötő két végének csikmintája egymás alá került. A „poszrikos kendő” hasonló mintaelhelyezése akkor válik érthetővé, ha tudjuk, hogy süteménnyel megpakolt tálat kötötték bele. S ahogy ezt kézben tartva a komaasszony elindult vele a „gyermekágyashoz”, a szélekhez közel eső minta jól érvényesült, megadván az alkalomhoz illő ünnepélyességet, amit a falu szokásrendje megkövetelt. Ugyancsak az ünnepi szerepet hangsúlyozza a „búcsútarisznyák” gazdag díszítése. A több napos úthoz szükséges élelemmel megpakolt tarisznyát a nők hátukra kötötték, ezért a látható oldalon sokasodnak a szövött „hímek”. Az ingvállak bő ujját összefogó kézelőn, a kötény alján keresztbe futó mintacsíkok a ruhadarab szabásvonalát hangsúlyozzák.

A felsorolt textiliák díszítettségét tovább fokozták a vászonszélek közé varrt különböző betétek, csipkeszegélyek, bonyolult kötésű rojtok. A szöttesekre is érvényes azonban, hogy hatásuk a velük együtt funkcionáló tárgyegyüttesek egészében érvényesül igazán. Például a díszágyról hosszan lecsüngő lepedő egyik — ritkábban mindkét — végén futó díszítés köré eső, túlméretezettnek ható fehér felületeket a rajta 3—4 sorban, hármával egymásra helyezett „fejelek” végeinek tömött, piros foltja ellensúlyozza, majd az ágy tetejére állított dunna csikjainak nyugodt ritmusa oldja föl a kontrasztot. Másrészt az abrosznak, függönyként használt vászonkendőknek két-két szöttescsik közé zárt fehér foltja „fejel” a lepedőre. Ha mindezek köré képzeljük a gyéren megvilágított parasztszoba pácolt gerendamennyezetét, a tarka cseréptányérokkal, olajnyomatú szentképekkel tagolt falát, a sötét bútorokat, akkor kerülünk közelebb a nógrádi szöttes lakástextilek sajátos esztétikumának megértéséhez.

A jobbágyfelszabadítást követő időszakban bontakozik ki hazánkban a népművészet új stílusa, amit szinte minden vonatkozásban a díszítés gazdagodása, az alkotások paraszti karakterének hangsúlyozása jelez. A korábban egységesebb képet kisebb tájak, vidékek helyi népművészeti kultúráinak színes együttese váltja föl. Sajátos történelmi körülményekből fakadóan e folyamat megyénkben némi időeltolódással ment végbe, így jellemzőinek illusztrálására könnyen hozhatunk szemléletes példákat, jelen alkalommal a szöttesek köréből. Érsekvadkerten az 1920-as évekig a díszítéshez piros, ritkábban piros és kék szövőpamutot használnak. A szerény mintakincs nem sokat bővül, viszont a geometrikus jellegű csikokból kisebb közökkel, többet szőnek az abrosz, lepedő végeibe, ezáltal megnő a díszített felület. A Kazár környéki asszonyok is ragaszkodnak a hagyományos, mértánias mintákhoz, s ugyancsak ismétléssel igyekeznek fokozni a hatást. Ők azonban szorosan egymás után szövik be a mintasorokat, így egy szélesebb sávot kapnak. Bár a piros szín domináns szerepe megmarad, a világosabb árnyalatú kék, s mértéktartóan a sárga, zöld, fekete és rózsaszín is helyet kap a díszítményeken.

A megye nagyobb, középső részén azonban az új népművészeti törekvések megvalósítása az ún. szedett technika elterjedésével kapcsolódik össze. Noha az idevonatkozó ismeretek eredetét tekintve a takácsmesterek hatása vitathatatlan, a parasztlaszonyok saját izlésük szerint érlelik ki az új mintakincset, amelyben a stilizált virágoknak jut döntő szerep. E minták elemei nagyobb léptékűek, s a szálak bonyolult számolásán alapuló új technika levegősebb szerkesztést enged meg. Ezáltal a díszítmények növelésének változatos lehetőségei adódnak. A nagyobb földrajzi egységen belül a századforduló körül további kistáji szötteskultúrák különülnek el, amelyek közül az Órhalom környéki különösen figyelemre méltó. E szöttesek részint a hagyományos színösszetételű díszítmények gazdag változatosságával tűnnek ki, másrészt a piros mintákba laza ritmusban beszótt, élénk színű (lilásrózsaszín, türkiz, szilvakék, zöld, narancssárga) gyapjúszálak ádnak sajátos karaktert az ünnepi vászonneműeknek.

A gazdasági és társadalmi körülmények következtében a népművészet új, paraszti stílusa, így természetesen a nógrádi szötteskultúrák virágzása sem volt hosszú életű. A viseletben korábban végbenemlő alapanyagváltást követően, az 1920-as évektől immár a lakástextilek terén is gyorsan terjednek az olcsó gyári anyagok, köznapi használatba szorítván vissza a vászonneműket. A városias izlés hatására egyre ritkábban szőnek már „cifrát”, s ha mégis, úgy a díszítmények mind szegényesebbé válásán keresztül vezet az út e népművészeti ág gyors kihalásához. Van, ahol a századfordulótól kezdődően a textiliák díszítésében fokozatosan a hímzés kerül előtérbe. Sajátos körülmények hatására azonban néhány vidéken a „cifra” szöttesek túlsúlya megmarad szinte a második világháborúig. E falvakból gyűjtött darabok jól szemléltetik a parasztstílus lassú felbomlásának tüneteit. Pl. Órhalomban, Hugyagon a virágminták egyre naturalisztikusabbá válnak, a díszítmények kimódolt megfogalmazása, — esetenként már a szöttes technika ésszerű lehetőségeit meghaladó — felnagyítása, szétesése utal erre. Továbbá a 20-as évektől mind nagyobb hangsúlyt kapnak a már egy darabon egyes alkalommal tarka gyapjúszálak, s végül teljesen háttérbe szorítják a piros pamutot. A harsány színösszetétel, valamint az alap és díszítmény kontrasztja következtében felbomlik e szöttesek harmóniája.

A folyamat visszafordíthatatlan. Az a hagyományos paraszti életforma, amelynek keretei között e szöttesek készültek, s amely életformának ezen ünnepélyes rendeltetésű textiliák szerves tartozékai voltak, ma már a múlté. E múlt azonban, a szöttesek példája is mutatja, olyan értékeket őriz, amelyek nélkül mai műveltségünk nem lehet teljes.

Kapros Márta